

*Stipriosios ir silpnosios šiaurės
panevėžiškių tarmės ypatybės
XXI a. pradžioje*

Genovaitė Kačiuškienė
2013 m. gruodžio 5-6 d.

Tarmės plotas

- Dabartiniai šiaurės panevėžiškiai – rytų aukštaičių panevėžiškių tarmės šiaurinė dalis – viena didžiausių ir sudėtingiausių lietuvių kalbos tarmių, užima
 - beveik visą Pasvalio rajono teritoriją, išskyrus siaurą juostą į rytus nuo Saločių, Pasvalio, Berklainių
 - beveik visą Pakruojo rajoną, išskyrus nedidelę juostą į vakarus nuo Mikniūnų, Norvaišių, Joniškaičių
 - šiaurinę Radviliškio rajono dalį iki Voskonių, Raginėnų
 - pačią rytinę Joniškio rajono iki Kriukų, Bučiūnų.
- Rytinė tarmės riba beveik sutampa su „pontininkų“ ir „puntininkų“ šnektų ribomis.
- Šiaurinė tarmės riba sutampa su Latvijos Respublikos siena

Svarbiausios skiriamosios tarmės ypatybės

- Vienareikšmiškai sutariama, kad nuo kitų tarmių šiaurės panevėžiškiai skiriasi keturiomis pagrindinėmis fonetinėmis ypatybėmis:
 - a) trumpųjų balsių [i u] platinimu
 - b) balsių, kilusių iš *en, *an, ir mišriųjų dvigarsių [em en am an] pokyčiais
 - c) visuotiniu kirčio atitraukimu
 - d) trumpųjų galinių balsių redukcija (plg. Girdenis, Zinkevičius, 2000; Garšva, 1982; Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija, 2004; Kačiuškienė, 2006 ir kt.).

Tyrimo tikslas

- Remiantis ES finansuojamo projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ rengėjų sudaryta fonetinių (ne)tarminių požymių matrica apžvelgti:
 - kaip iškeltosios matricoje (ar panašios) ypatybės funkcionuoja dabartinėje šiaurės panevėžiškių tarmėje
 - kaip teoriniuose dialektologų darbuose apibūdinamos pagrindinės skiriamosios šiaurės panevėžiškių tarmės ypatybės vartojamos dabartinių tarmės atstovų kalboje.

Tirti šiaurės panevėžiškių punktai

107	Beinoraičiai
108	Norvaišiai
109	Megučiai
110	Gailioniai
111	Joniškėlis
112	Pasvalys
113	Šukionys
135	Norušaičiai
136	Joniškaičiai
137	Pakruojis
138	Kapčiūnai
139	Dikoniai
141	Berklainiai
164	Kirbaičiai
165	Voskoniai
166	Derveliai
167	Rozalimas
168	Getautai
169	Mėdikoniai
170	Sereikoniai
171	Stumbriškis
197	Liūtkiškiai
198	Karčemos

Pateikėjų statistika pagal lytį ir pagal amžių

Respondentų skaičius	Punkto pavadinimas	Moterys 79,2 %			Vyrai 20,8 %		
		Iki 30 m.	31–49 m.	50 m. ir daugiau	Iki 30 m.	31–49 m.	50 m. ir daugiau
140	Šiaurės panevėžiškiai	7,1 %	11,4 %	60,7 %	5,7 %	5,7 %	9,4 %

Nekirčiuotų ie, uo atitikmenys

- **ie, uo → i, ė, ȯ / e, ė, ȯ**
45%
- **ie, uo → ė, ȯ 35%**
- ie, uo ⇔ ie, uo 10% (164, 135)
- ie, uo → i, u 5% (166)
- ie, uo → e, u 5% (200)
- *ṧeṁæ.t* ~ šiemet;
- *mėsṫel̇ṡ* ~ miestelis;
- *àṗe* ~ apie;
- *ṡækṁãdi̇ṅ* ~ sekmadienį
- *ṅȯ sṁæṫõnos* ~ nuo Smetonos

ą, ę atitikmenys

- **ą, ę → o, e 75%**
- ą, ę → o, e / a, e 10%
(135, 198)
- ą, ę ↔ a, e 10% (164, 167)
- ą, ę → a, e / u, i 5%
(141)
- *rit**o*** ~rytą
- *kút**e*** ~kūtę
- *žé.**ntu*** ~ žentą
- *ipr**á**.**ti*** ~ įpratę
- *priš**ũ**ł* ~ prišąla

an, en atitikmenys

- **an, en → ąn, ęn 60%**
- an, en → ąn, ęn / an, en 20% (135, 166, 171, 200)
- an, en ↔ an, en 10% (164, 198)
- an, en → ąn, ęn / un, in 10 % (141, 169)
- *šv̂_ontá.bała* ~ Šventabalė
- *o_ntėrs mæt̃is* ~ antrus metus
- *o_nt_r_oŋku* ~ ant rankų
- *u_nkš̂caú* ~ anksčiau

è,o nekirčiuotame žodžio gale

- è, o → e, a 100%

- *ataĩdav***a** ~ ateidavo
- *sá.v***a** *baĩs***a** ~ savo balso
- *sænó·b***e** ~ senobė
- *ĩ.švež***e** ~ išvežė

Nekirčiuoti i, u

- **i, u → ę, ą 55%**
- i, u ↔ i, u 25% (135, 165, 197, 198, 200)
- i, u → ę, ą / i, u 20% (136, 138, 140, 170)
- *nãk_ęš^êk_ę* ~ Nakiskiai
- *k_ęr̃s̃t̃* ~ kirsti
- *k_ąmã·l_ę* ~ kumele
- *_ąbagẽl_ę* ~ ubagėliai

Nekirčiuoti y,ū

- **y, ū → i., u. / i, u 55%**
- **y, ū → ę, ọ 35%** (107, 108, 137, 167, 168, 169, 170)
- **y, ū → ẹ, ơ / i, u 10%** (136, 141)
- *gri.tǎ.ła* ~ grytelė
- *murinẽła* ~ mūrinėlė
- *gėvé.nî* ~ gyventi
- *mokėklẽła* ~ mokyklėlė

Balsių ilgumo laipsniai

- **2-jų ilgumų balsių sistema - 80%**
- 3-jų ilgumų balsių sistema – 20% (141, 169, 170, 171)
- *vi.sk^o.* ~ viską
- *mã̃tu.laiķ* ~ metų laike
- *mažú.čė.* ~ mažučiai

Galinių au, ai, ei atitikmenys

- **au, ai, ei → ą, ę, ė 90%**
- au, ai, ei → ą, ę, ė /
au, ai, ei 5% (135)
- au, ai, ei ↔ au, ai, ei 5%
(198)
- *màtą* ~ matau
- *sūrė* ~ sūnai
- *gàrė* ~ gerai
- *taĩmėškė* ~ tarmiškai
- *lábė* ~ labiai
- *sąņ'kė* ~ sunkiai

Kirčio atitraukimas

- **Visuotinis kirčio atitraukimas - 100%**

- *dõñĉu* ~ dančių, dantų
- *palòkọ* ~ palikau
- *riébọs* ~ riebaus
- *pẹñ'ki* ~ penki
- *nepažònọ* ~ nepažinau

le, lè atitikmenys

- **le, lè → la, lɛ 90%**
- le, lè → la, lɛ / le, lè
5% (135)
- le, lè ⇔ le, lè 5% (198)
- *paké̇la* ~ pakėlė
- *lá.ide* ~ leido
- *nàšla* ~ našlė
- *mé.iłɛs* ~ meilės
- *nedi.dæla* ~ nedidelė
- *kalé̇jėmę* ~ kalėjime

Vietoj išvadų

- Remiantis atlikta 20 punktų tarminių įrašų analize, galima drąsiai teigti ir patvirtinti faktą, kad, kaip ir anksčiau, taip ir dabar, šiaurės panevėžiškių tarmė nuo kitų tarmių skiriasi tomis pačiomis keturiomis pagrindinėmis fonetinėmis ypatybėmis:
 - a) trumpųjų balsių [i u] platinimu
 - b) balsių, kilusių iš *en, *an, ir mišriųjų dvigarsių [em en am an] pokyčiais
 - c) visuotiniu kirčio atitraukimu
 - d) trumpųjų galinių balsių redukcija (tai akivaizdžiai matyti iš pateiktų pavyzdžių).
 - Visos šios ypatybės ir yra laikytinos stipriosiomis tarmės ypatybėmis, vartojamomis visų trijų amžiaus grupių atstovų kalboje.